

/

Чернікова Л.Ф.**УДК 81'373.45.811,161.2****ІНШОМОВНА ЛЕКСИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Запозичання іншомовних слів є наслідком географічних, економічних, наукових, культурних та інших зв'язків між народами.

З найдавніших часів носії різних мов спілкуються між собою; торгують, обмінюються культурними досягненнями, ведуть переговори. Слова іншомовного походження є одним із шляхів збагачення лексичного складу кожної мови. У різних мовах співвідношення питомих та запозичених слів не однако – в одних їх більше, в інших менше, що пояснюється багатьма мовними та позамовними чинниками. В українській мові, за підрахунками лінгвістів, чужомовні слова становлять приблизно 10 відсотків. Наша мова підпорядковує запозичення своїм фонетичним та граматичним законам, часто виробляє до них синоніми з власного лексичного матеріалу (пор. алфавіт – абетка, пейзаж – краєвид, фон – тло) і не боїться втратити оригінальності та неповторності від уживання певної кількості чужих слів. Мова збагачується так само як і завдяки розвитку багатозначності слів і постійному творенню нових лексем. Запозичення - перехід слів з однієї мови в іншу внаслідок взаємодії цих мов.

Запозичення - засвоєння слів однієї мови іншою.

Співвідношення запозичених та корінних слів у різних мовах неоднакове. В українській мові запозичення становлять приблизно 10% її словникового складу, в англійській - майже 30% (найбільше з французької мови), в румунській - понад 40% (переважають із слов'янських мов), у японській - приблизно 70% (здебільшого з китайської мови). Мабуть, найбільш насичена іншомовними словами лексика корейської мови - їх тут майже 90% (переважно з китайської мови). Найменше запозичень в ісландській мові - усього кілька десятків (напр.: сукур - "цукор", benzin - "бензин", sitrona - "лимон").

Адаптація запозичених слів передбачає:

- 1) набуття іншомовним словом граматичних категорій, що відсутні в мові-джерелі, але наявні у засвоюючій мові. Так, в українській мові слово майдан чоловічого роду, а чадра - жіночого, хоч у

татарській та турецькій мовах, з яких запозичені ці лексеми, вони ніякого роду не мають (тюркським мовам не властива ця граматична категорія);

- 2) надання слову притаманної запозичуючій мові словозміни й пристосування до її системи валентностей. Наприклад, до укр. естрада, запозиченого через франц. *estrade* (з лат. *stratum* - "настил"), долучено для збереження жіночого роду флексію -а, що зумовило його відмінювання (естради, естрадою тощо), хоч у французькій мові граматична категорія відмінка відсутня;
- 3) фонетичне оброблення слова для пристосування його до фонологічної системи запозичуючої мови. Так, Москва по-китайськи Мосике чи Мо, Київ - Цзиефу, Харків - Хаеркефу, Одеса - Аодеса.

За ступенем пристосування іншомовних слів до запозичуючої мови виокремлюють:

а) засвоєння - слова, що фонетично і граматично адаптувалися до запозичуючої мови, набули вигляду, притаманного корінним словам: гарбуз - із тюркських мов, нафта, школа - через польську і латинську з грецької мови;

б) власне запозичення - слова, у яких процес пристосування ще не завершився, які ще зберігають забарвлення іншомовності: невідмінювані слова кіно, метро, журі, какаду;

в) варваризми (грец. *barbarismos* - іноземний зворот) - слова з особливо виразним забарвленням іноземності, у яких адаптація щойно почалася чи взагалі ще не починалася. Варваризми не відповідають нормам запозичуючої мови: невідмінюваний прикметник беж "світло-коричневий", міні, максі - "назви спідниць відповідно до їх довжини", чао - "до побачення", ноухау - "новий прийом, спосіб, нова річ". Іноді вони навіть пишуться латинкою: англ. *all right* (ол райт) - "все гаразд", франц. *merci* - "дякую".

г) екзотизми - слова для позначення екзотичних, незвичайних реалій, для яких у мові немає назв: кімоно, чалма, аул, меджліс, хурал.

За способом запозичення виокремлюють:

а) прямі запозичення - слова, які перейшли безпосередньо з однієї мови до іншої. Так, якутські лексеми оруос - "жито", огуруот - "город" засвоєні безпосередньо з російської мови (рожь, огород) внаслідок прямих контактів цих мов;

б) опосередковані запозичення - слова, які перейшли з однієї мови в іншу через посередництво іншої (інших) мов. Наприклад, укр. «жемчуг» запозичене з волзько-булгарської мови (тюркська сім'я), до тюрків воно прийшло з китайської мови. Слово «алмаз» запозичене з грецької через посередництво арабської і тюркських мов.

Залежно від шляхів та часу запозичення слово може істотно змінюватись. Ім'я Гай Юлій Цезар, що стало титулом володаря, прийшло в українську мову у формах цар, кесар, цісар, кайзер.

За характером запозичених слів розрізняють такі їх типи:

а) лексичні запозичення - засвоєння слів у єдності їх форми і змісту. Наприклад, запозичення з англійської: мітинг, траулер, трактор, гангстер, футбол, маркетинг, бізнесумен, бос, спонсор;

б) кальки (франц. *calque* - копія) - запозичення слів або фраз шляхом буквального, поморфемного їх перекладу. Українське *хмарочос* скальковане з нім. *Wolkenkratzer* (*Wolke* - "хмара", *kratzen* - "чесати"), а рос. *небоскреб* - з англ. *skyscraper* (*sky* - "небо", *scrape* - "скребти"). Іншомовне походження кальок, як правило, непомітне, виявити його можна в результаті спеціальних досліджень. Калькою лат. *expressio* - "вичавлювання; відчування, відчуття" є німецьке слово *Ansdrnck* - "вираження, почуття";

в) семантичні запозичення - розвиток нового значення у корінному слові під впливом іноземного. Так, укр. *риси* - "лінія" набуло значення "властивість" під впливом франц. *trait* - "стріла; штрих; риса характеру", узб. *кураш* - "єдиноборство, сутичка" за зразком рос. *борьба* означає "діяльність, скерована на досягнення певного результату";

г) словотвірні запозичення - передавання певного значення за допомогою іншомовних морфем. Слово *телефон* утворене з двох грецьких коренів (*tele* - "далеко" і *phone* - "звук, голос") у XIX ст. в межах англійської мови. На основі англійського кореня *lift* - і французького суфікса *-eur* в російській мові утворено лексему *лифтёр*;

г) зворотні запозичення - виявляються втому, що слово потрапляє в іншу мову, а потім повертається назад уже в новій формі і з новим значенням. Так, слов'янське *господин* - "пан" було запозичене угорською мовою, а звідти прийшло в говірки української мови як *газда* - "господар".

Проте запозичати треба лише тоді, коли мова не має власного лексичного позначення для якогось поняття.

Іноді іншомовне слово і його український відповідник можуть різнитися відтінками чи обсягом значення. Наприклад, коли йдеться про офіційне відвідання, вживають слово *візит*, а не *відвідини*. Різні відтінки значення мають слова *повідомлення*, *звіт* {*рапорт*; *ухвала* і *резолуція* (останнє означає ще й напис службової особи на заяві, доповідній записці тощо); *вігідний*, *зручний* і *комфортабельний* (останнє має ще й значення «затишний»).

Є чимало іншомовних слів, які не мають точних українських відповідників: абстрактний, аварія, валюта, варіант, жетон, економіка, інститут, конкурс, копія, ліміт, ломбард, медаль, організація, практика, приватний, регулярний, стандарт, суб'єкт, транспорт, факт, фонд, центр, штаб та ін.

Часто-густо в усному й писемному спілкуванні мовці вдаються до надуживання чужомовною лексикою через недостатнє знання словесного багатства рідної мови. Чужі слова не загрожуватимуть мові лише тоді, коли, як писав Володимир Самійленко, дотримуватимемося такого принципу – «не цуратися їх (чужих слів. – Л. Ч.), але й не бгати їх у нашу мову без міри».

Саме з цими випадками, тобто з бганням чужих слів без жодної міри, дедалі частіше маємо справу на сторінках преси, в теле- й радіопередачах. На відміну від багатьох цивілізованих країн, де слово може стати

надбанням літературної мови тільки після дозволу академічної мовознавчої установи, у нас будь-хто може вживати що завгодно і де завгодно. Замість того, щоб пошукати відповідного слова в далеко не бідній з лексичного погляду рідній мові або надати відомій лексемі нового значення, семантично розширити її, люди бездумно тягнуть чуже. І вже замість *збут*, *організація збуту* всюди чуємо й читаємо *маркетинг* (англ. marketing), замість *вкладання* (капіталу) – *інвестиції* (лат. investio), замість *управління* – *менеджмент* (англ. management), замість *керівник* – *менеджер* (англ. manager), замість *зв'язки з громадськістю* – транскрибований англійський вислів *паблік рилейшнз*... Прикладів засмічення української мови зайвими чужими словами безліч. Ініціатори «збагачення» нашої мови не зважають на її закони, зокрема правописні. Уводячи непотрібне англійське *summit* (верхівка, верх) замість усталеного дипломатичного вислову *зустріч на найвищому рівні*, *зустріч верхівки*, забувають, що в українській мові подвоєння приголосних у словах іншомовного походження, як правило, не зберігається, і пишуть *самміт* замість *саміт*. Буває й таке. Якийсь автор подає новий або маловідомий термін з певної галузі знання: «Реінформатизація – це можливість одержання інформації про померлого з інформаційного банку та відновлення його пам'яті, інтелектуального потенціалу і, можливо, зовнішності». Читач ознайомиться з цим матеріалом, сприйме чи заперечить думки автора. Проте це ж не означає, що слово *реінформатизація* почнуть без будь-якого застереження вживати щодня всі без винятку.

На жаль, з іншими словами так і трапляється. У юридичній лексичі, наприклад, є термін *імпічмент* (англ. impeachment), що в конституціях США, Франції та деяких інших країн означає процедуру притягнення до відповідальності вищих службових осіб держави. Наші засоби масової інформації надали цьому вузькофаховому термінові загального поширення і вживають його в значеннях «відставка, звільнення, усунення від влади». Навряд чи доречний індійський релігійно-філософський термін *гуру* (духовний наставник, учитель; глава релігійної громади сикхів у Пенджабі) в такому газетному тексті: «Економічний *гуру* об'єднання Володимир Лановий відмовився брати участь у формуванні експертної ради». Це слово можуть підхопити журналісти, і з'являться – медичний, спортивний, торговельний та інші *гуру*.

Перенасичення суспільно-політичних текстів словами на кшталт *аберація*, *індокриніяція*, *лібералізація* (власне, *спекуляція*), *менеджмент* і под. суперечить основному призначенню засобів масової інформації – формувати громадську думку. Під впливом преси, радіо й телебачення на некритичне використання чужих слів починають хибувати й автори окремих художніх творів, зокрема текстів модних пісень. Рідко яка газета, описуючи пригоди жінок найдавнішої професії, обходиться без слова *путана*. Навіть є пісня (правда, не українська, але часто виконувана в Україні), де це слово повторюють багато разів. В італійській, іспанській, грецькій та інших мовах слово *путана* є непристойним. Мабуть, іноземці теж часом запозичають у нас вульгаризми і при нагоді користуються ними. Проте там не надають нашим лайкам таких прав громадянства, як у нас їхнім. Тож дбаймо про чистоту української мови на всіх рівнях.

Ще один вибрик моди – беззастережне копіювання мови газет української діаспори. Зберігши материнську мову далеко від рідної землі, наші брати не могли не зазнати більшого, ніж в Україні, впливу навколишніх мов. Але чому ми замість давніх слів *посол*, *посольство* мусимо вживати діаспорних *амбасадор*, *амбасада*? Невже чийсь примхи важать більше, ніж авторитет видатних митців українського слова: «Мій брат у первих, маркіз де Пурверсе, *посол* при одному дворі, писав мені, щоб я їхала за границю на води» (І. Нечуй-Левицький); «Усі *посли*, по-московському звичаю, з бородами, у парчевих соболевих турських шубах» (П. Куліш); «Келле, радця при *посольстві*. Вів дискусію зо мною» (Леся Українка).

Назви країн ми здебільшого запозичаємо, а похідні від них творимо за допомогою власних афіксальних засобів. Наприклад, від *Канада*-а (англ. Canada) утворено *канад-ець*, *канад-ський* (як *Полтава* – *полтав-ець*, *полтав-ський*; пор. також *Норвегія* – *норвежець*, *норвезький*; *Ісландія* – *ісландець*, *ісландський* тощо). Отож немає жодних підстав при творенні іменника й прикметника від назви *Канада* запозичати ще й англійського наростка і запроваджувати слова *канадієць*, *канадійський* (англ. Canadian). Словом, перш ніж заводити щось нове й незвичне, слід добре поміркувати, чи таке вже погане старе й усталене.

Протягом багатьох років боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» на мовному фронті одним із найтяжчих злочинів наших мовознавців уважалося те, що вони хотіли замінити іншомовні слова «штучно вигаданими» українськими і в такий спосіб збити народ з магістрального шляху будівництва комунізму на манівці хуторянства. Звичайно, коли чуже слово разом з поняттям увійшло в мову, підпорядкувалося її фонетичним та граматичним законам і належно виконує спілкувальну-називну функцію, його не варто викидати лише на підставі походження. Та це не означає, що поряд з ним не може виникнути (як семантична чи словотворча калька) власне український синонім: *вертикальний* – *прямовисний*, *горизонтальний* – *поземний*, *дуєт* – *двоспів*, *журнал* – *часопис*, *паралельний* – *рівнобіжний*, *прогрес* – *поступ*, *процент* – *відсоток*, *тротуар* – *хідник*, *фактор* – *чинник*, *фонтан* – *водограй*, *фотокартка* – *світлина* тощо. Такі синонімічні пари співіснують у мові, збагачуючи її виразово-значеннєві засоби. Проти багатьох українських відповідників функціонери від лінгвістики вели справжню війну, обстоюючи «інтернаціональну» лексику. Однак коли в українській мові було іншомовне слово, невідоме мові російській, його теж намагалися якось затаврувати або відтіснити на другий план, а то й вилучити з ужитку. Так було зі словами *мапа*, *валіза*, *краватка*, *порцеляна* й іншими, замість яких рекомендували вживати тільки *карта*, *чемодан*, *галстук*, *фарфор*.

Досить часто до слів іншомовного походження додають зайве означення, оскільки мовці не цілком обізнані з семантикою запозичень. Скажімо, в словосполученнях *вільна вакансія*, *захисний імунітет*, *пам'ятний сувенір* перші складники зайві, бо *вакансія* – це вільна ставка, *імунітет* – захисна реакція

організму, *сувенір* – подарунок на пам'ять. Під цим кутом зору невправно побудоване таке речення: «Через нестачу коштів МАГАТЕ мусить згортати свою діяльність, *іншої альтернативи немає*». *Альтернатива* – це необхідність вибору між двома можливостями, тож треба було написати *альтернативи немає* або *іншого виходу немає*.

Коли в перебігу лексичного відбору чужі слова виявилися переможені власномовними синонімами, треба на це зважати. У сучасній українській мові частіше використовується *вистава*, а не *спектакль*, майже зовсім вийшли з ужитку *аплодисменти*, поступившись *оплескам*, тож і дієслову *оплескувати* слід віддавати перевагу перед *аплодувати*. Надмірне вживання іншомовних слів робить мову малозрозумілою, перетворює її на жаргон, руйнує її систему, розхитує усталені закони. Тому мова поступово очищає себе від непотрібних запозичень (в українській мові тепер майже не вживаються слова аероплан, голкіпер, хавбек тощо). Свідоме прагнення не допускати запозичень у мову й позбуватися їх називається пуризмом (від лат. *purus* - "чистий"). В Україні у 20-х рр. XX ст. була зроблена спроба наблизити книжну мову до народної, але тодішнє державне керівництво перешкодило цьому.

Якщо є дві назви - українська й іншомовна, то перевагу слід надавати українській. Вона завжди зрозуміліша, милозвучніша, легше запам'ятовується. Наприклад, краще сказати вихідний, ніж уїкенд; образ, ніж імідж; нестача, ніж дефіцит.

Джерела та література:

1. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. Запозичення / Ю. О. Карпенко. – К. : Академія, 2000.
2. Ющук І. П. Українська мова. Лексичні запозичення : підруч./ І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004. – 639 с.
3. Словник іншомовних слів / за ред Л. Пустовіт. – К. : Довіра, 2000. – 1017с.
4. Муромцева О. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на поч. XX ст. / О. Муромцева. – Харків : Вища школа; Вид-во при ХДУ, 1985. – 152 с.
5. Виноградов В. Лексикология и лексикография : избр. труды / В. Виноградов; АН СССР, Отд-ние литературы и языка. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
6. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуга. – К. : Наукова думка, 2000. – 662 с.
7. Сучасний словник іншомовних слів / за ред. Н. В. Тучиної. – Харків : Торсінг плюс, 2007. – 767 с.